

Борис Гуменюк
доктор істор. наук,
професор,
ректор
Дипломатичної академії України
при Міністерстві закордонних
справ України,
м. Київ

Сьогодні ми є свідками загострення безпрецедентного процесу, який розпочався в другій половині минулого століття, процесу переходу від ракетно-ядерного протистояння між двома наявними на той час протилежними соціально-економічними системами до переговорів та підписання угод про обмеження стратегічних озброєнь як проміжного етапу до реального нового загострення ракетно-ядерного співіснування США та Російської Федерації в контексті створення останніми нових елементів безпеки на європейському континенті. Виступаючи на нараді послів в МЗС РФ у липні 2008 року президент Росії *Д. Медведєв* підкреслив: *"Ми твердо заявляємо: розміщення елементів глобальної протиракетної оборони США в Східній Європі тільки ускладнить ситуацію. І я вже про це казав, ми вимушені будемо реагувати на це адекватно. Американські та європейські партнери про це також попереджені"*. Таке розгортання гео-

політичного розвитку на євразійському континенті не може не хвилювати українське суспільство, його дипломатію зокрема.

Метою нашої статті є висвітлення окремих теоретичних та практичних аспектів інтенсифікації Україною діяльності в сфері сучасних дипломатичних відносин. Вказана проблема є на нинішній час особливо актуальною з огляду на розвиток глобалізаційних процесів, які справедливо вважаються головною тенденцією сучасності, та поряд з поглибленням інтеграції українського господарства в світову економіку, в першу чергу за рахунок нещодавнього вступу нашої країни у СОТ, супроводжуються необхідністю зростання рівня відкритості та одночасно відповідності вимогам забезпечення національної безпеки, стійкого та стабільного розвитку нашої держави. Особливу увагу ми надаватимемо розвитку політичної та економічної дипломатії, як головних складників всього комплексу міждержавних відносин.

Навчальний процес у Дипломатичній академії України при МЗС України: в лекційній аудиторії, під час семінару з іноземної мови в лінгфонному кабінеті, в науковій бібліотеці

Політичний розвиток світу, як і взагалі будь-який розвиток, далеко не завжди рухається послідовно. На певних етапах ми стаємо свідками превалювання силових форм впливу в системі міжнародних відносин, наприклад в Іраку, Косово чи Південній Осетії, над переговорними процесами. Водночас, якщо вести розмову про загальні історичні тенденції, то вони, в силу активізації процесів взаємозалежності та взаємопов'язаності в сучасному світі, роблять міжнародні перемови головним механізмом урегулювання конфліктних відносин та забезпечення розвитку співробітництва, головною формою взаємодії суб'єктів міжнародного права на світовій арені, одним із прикладів чого є дедалі успішніше продовження переговорного процесу навколо вирішення т. зв. "кіпрської проблеми" — питання об'єднання острова. В результаті, самі ж міжнародні перемови виступають найважливішим інструментом у процесі глобального розвитку світу.

В наш час політична та економічна взаємозалежність держав, глобалізаційні процеси у світі впливають на інтереси відразу декількох відносно незалежних учасників міжнародних відносин. Якщо в період до Першої світової війни дипломатична діяльність здійснювалась, головним чином, на двосторонній основі шляхом обміну посольськими місіями, то на сьогодні дипломатія значною мірою має багатосторонній характер, який передбачає участь більше, ніж двох сторін в обговоренні та вирішенні проблемних питань.

У результаті, в світовій дипломатії сформувався новий напрям — *багатостороння дипломатія*, який має не лише теоретичне, а й практичне навантаження: не випадково один із департаментів МЗС України називається Департамент ООН та інших міжнародних організацій МЗС України, що є ревалентною назвою відповідних підрозділів практично усіх світових зовнішньополітичних служб. Таким чином, можна констатувати те, що розвиток багатосторонньої дипломатії, зокрема багатосторон-

ніх перемов, обумовлений тим, що він відкриває можливості для колективного управління взаємозалежністю. У другій половині ХХ ст. форми багатосторонньої дипломатії набули широкої різноманітності. Якщо в минулому вона переважно здійснювалася в формі переговорного процесу в рамках різних конгресів, наприклад Вестфальський конгрес 1648 р., Карловицький конгрес 1698-1699 рр., Віденський конгрес 1815 р. тощо, то на сьогодні багатостороння дипломатія проводиться в рамках:

- міжнародних універсальних (ООН) і регіональних (ЄС, ОБСЄ, ЛАД) організацій;

- конференцій, комісій тощо, які створюють або скликають для вирішення тієї чи іншої проблеми (наприклад, Паризька конференція з питань В'єтнаму, Спільна комісія з урегулювання конфлікту в Південно-Західній Африці);

- багатосторонніх зустрічей на найвищому рівні, зокрема, зустрічі лідерів країн так званої "великої вісімки" ("G-8") — восьми провідних країн світу;

- діяльності посольств окремих держав (наприклад, посольство США у КНР спільно з китайськими та японськими дипломатами надає особливу увагу пошуку рішень проблем на Корейському півострові; аналогічні заходи запроваджуються американськими дипломатами спільно з дипломатичними представниками інших країн також і в окремих інших регіонах та країнах: в Латинській Америці, Центральній та Південній Африці).

Багатостороння дипломатія та багатосторонні переговори створюють передумови для виникнення низки нових моментів у дипломатичній практиці. Так, збільшення кількості сторін в ході обговорення проблеми призводить до ускладнення загальної структури інтересів, можливості створення коаліцій, а також появи країни-лідера на переговорних форумах. Крім цього, на міжнародних переговорах майже завжди виникає ціла низка організаційних, процедурних та технічних проблем, пов'язаних, наприклад, із погодженням поряд-

ку денного перемов, місця їх проведення, опрацюванням та ухваленням рішень, головуванням на форумах, розміщенням делегацій, забезпеченням їх необхідними умовами для роботи, копіювальною та іншою технікою, автотранспортом тощо. Все це, в свою чергу, сприяє бюрократизації переговорних процесів, особливо тих, які ведуться в рамках міжнародних організацій.

Глобалізація та взаємопов'язаність світу також призвели до зростання ролі дипломатії, яка здійснюється на високому та найвищому рівнях. Вказаний вид дипломатії дозволив протягом другої половини ХХ ст. та початку ХХІ ст. ухвалювати справді кардинальні рішення з найгостріших міжнародних проблем і цим самим різко змінювати міжнародну ситуацію. Одним із останніх яскравих прикладів вищезазначеного є врегулювання загострення грузинсько-південноосетинського та грузинсько-абхазького конфліктів шляхом негайного проведення двосторонніх перемов на найвищому рівні та затвердження президентами Російської Федерації, Грузії та Франції так званого Плану "Медведева-Саркозі" влітку 2008 року.

Крім цього, дипломатія на високому та найвищому рівнях дає можливість взаємопов'язувати обговорення широкого спектру питань, що є майже неможливим при проведенні зустрічей на інших рівнях. Пов'язування різноманітних питань під час переговорів було характерним, наприклад, для дипломатії, яку здійснював **Г. Кіссінджер**, обіймаючи посаду державного секретаря США.

Слід також враховувати і той факт, що домовленості, які скріплені підписами вищих посадових осіб держави, забезпечують додаткові гарантії виконання досягнутих угод. Вказане стає особливо важливим перед новими серйозними загрозами, які виникли в останній час перед людством. Можливість швидкого та принципового вирішення тієї чи іншої проблеми є головною причиною інтенсивного розвитку дипломатії на високому та найвищому рівні, однак існують й інші причини. Зокрема, на таких зустрічах існує можливість швидкого отримання необхідної інформації "з перших рук", обміну думками та досягнення важливих домовленостей.

Разом із тим, дипломатія на високому та найвищому рівнях має й зво-

ротну сторону медалі. Передовсім масштаб рішень, які ухвалюють, різко підвищує рівень відповідальності за них, а також ціну можливої похибки. Особливо гостро вказана проблема проявляється під час вирішення кризових ситуацій, показовими прикладами чого є Косовський та Південноосетинський конфлікти 2008 року. Слід також мати на увазі й те, що у випадку, коли досягнуті на найвищому рівні домовленості після їх підписання будуть згодом визнані помилковими, то відмовитися від них буде значно складніше, ніж від аналогічних, але підписаних на нижчому рівні, оскільки в цьому разі дискредитованими будуть перші особи держав. Іншим обмежувальним моментом вказаного виду дипломатії є те, що вона значною мірою обумовлена особистими симпатіями та антипатіями, які впливають на прийняття зовнішньополітичних рішень. Насамкінець, необхідно враховувати й те, що дипломатія на високому та найвищому рівнях може бути ефективною лише тоді, коли вона добре підготовлена. В іншому разі учасники таких зустрічей можуть опинитися під тиском суспільства, яке очікує швидкого вирішення проблеми, та будуть змушені піти на невиправдані кроки.

В сучасних умовах на дипломатію та її форми суттєво вплинули й інші особливості світового глобалізаційного розвитку. Тут, передусім, слід вказати на динамічну зміну характеру міжнародних відносин, яка спонукає дипломатію швидко та адекватно реагувати на те, що відбувається. Зокрема, порівняно нещодавно на міжнародну арену вийшло багато нових незалежних держав зі своїми інтересами, національними особливостями, рівнем розвитку. Це наклало свій відбиток і на переговорний процес та на інші форми дипломатичної діяльності.

Ще серйозніші зміни відбулися в кінці минулого сторіччя.

Ми стали свідками ерозії Вестфальської системи національних держав, коли поряд із державами на міжнародну арену все активніше виходять недержавні учасники (транснаціональні компанії, неурядові організації). Крім цього, активно проходить розмивання ялтинсько-потсдамської системи.

Останнє, на нашу думку, особливо виявилось в умовах кризи в Косово, коли ключові рішення приймали НАТО та ЄС, а ООН фактично залишилась на периферії ухвалення політичних рішень. В таких умовах саме від дипломатії залежить, по-перше, те, чи буде перебудова міжнародних відносин мати підконтрольний характер чи вона буде хаотичною, з непрогнозованими кінцевими результатами, та, по-друге, якою буде сутність нової світової системи.

Швидкозмінне обличчя міжнародних відносин вимагає від дипломатії активності та ініціативності. В іншому разі, сприятливі умови для впливу на міжнародне середовище можуть бути втраченими. Тому порада, яку отримав у свій час один із радянських дипломатів: спостерігай, аналізуй, доповідай, але головне, не втручайся — навряд чи буде доречною у наші часи.

Урегулювання міжнародних конфліктів та кризових ситуацій — одне з найактуальніших завдань сучасної дипломатії. Останнім часом лакмусовим папірцем вказаних проблем стали регіональні конфліктні ситуації в Косово та Південній Осетії, які викликали у світового співтовариства немало тривог та переживань. Все це стимулювало проведення концептуальних наукових та практичних розробок, що, в свою чергу, створило передумови для виокремлення самостійної сфери досліджень та дипломатичної практики. Мова йде про дипломатію управління та урегулювання конфліктів і кризових ситуацій. Однак у науковій літературі поняття “управління кризою” досить часто визначається як *якість сукупності дій, спрямованих на реалізацію цілей сторін при одночасному попередженні виходу конфлікту чи кризи з-під контролю*. В зв'язку з цим, австралійський дослідник *Дж. Річардсон* пропонує використання іншого терміну — “кризова дипломатія”, який означає діяльність, спрямовану на зменшення рівня напруги в умовах кризи чи конфлікту. Ос-

таннім часом все більшу увагу надають не просто зменшенню рівня напруги, а попередженню розвитку конфліктних та кризових ситуацій у світі. Це так звана *превентивна дипломатія*. Вперше вона знайшла своє відображення в одній із доповідей колишнього Генсека ООН *Б. Бутроса-Галі* на Генеральній асамблеї ООН від 17 червня 1992 року № А/47/277 — S/24111 під назвою “План для досягнення миру. Превентивна дипломатія, забезпечення та збереження миру” (“An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peacekeeping”), де були намічені основні напрями миротворчої діяльності ООН. В свою чергу, початок ХХІ сторіччя поставив перед дипломатією низку нових проблем, пов'язаних із гуманітарним втручанням у конфлікти, перебудовою діяльності міжнародних організацій, примусом до миру (до речі, так називалася збройна операція військових формувань Російської Федерації проти збройних сил Грузії у зоні грузинсько-південноосетинського конфлікту влітку 2008 року).

Новою характерною рисою сучасної дипломатії також є її багатоплановість. Якщо раніше регулювання міжнародних відносин дипломатичними заходами фактично зводилось до питань зовнішньої політики та торгівлі, то сьогодні коло її питань значно розширилось. Об'єктами обговорення та регулювання стали такі сфери як роззброєння, екологія, тероризм, соціальні питання, а також багато інших проблемних питань, зокрема й згадані раніше внутрішні конфлікти. В результаті зміст порядку денного, який може бути предметом дипломатичного обговорення, значно ускладнився, а власне дипломатам необхідно тепер вивчати нові, раніше їм не знайомі сфери знань. Як наслідок, у ході підготовки дипломатичного персоналу поряд із традиційними курсами, зокрема, країнознавчими, історичними, правовими, економічними, мовними тощо з'явилися цілком нові. Скажімо, Інститут закордонної служби, який є провідним центром США з підготовки дипломатичних кадрів для країни, запровадив курси з проблем наркобізнесу, біженців, технологій охорони навколишнього середовища, можливого розширення ринків для США.

Динаміка сучасного світу, глобалізація та взаємозалежність країн значно змінили й інформаційно-комунікаційну функцію дипломатії, сутністю якої, з одного боку, є інформування протилежної сторони про офіційну позицію, з іншого — в отриманні аналогічної інформації від неї, а також в обміні думками. Розвиток засобів комунікації в наш час значно вплинув на вказану функцію. На це ще в 1950-х роках звернув увагу *Г. Нікольсон*, зазначивши, що в сучасному світі міністр закордонних справ може підняти слухавку телефону та відразу ж зв'язатися з переважною більшістю послів [8; 54]. Поява таких засобів технічного зв'язку як телефонний і факсимільний зв'язок, електронна пошта, відеозв'язок тощо, які були неможливими в минулому, створює передумови для інтенсифікації міждержавного діалогу.

Можливість швидкого пересування з різних точок земної кулі також сприяє оперативному обміну інформацією на міждержавному рівні. Це є особливо важливим для дипломатії на високому та найвищому рівні. Наприклад, виступаючи посередником у конфлікті між Аргентиною та Великою Британією із-за Фолклендських островів, на той час держсекретар США *Хейг* протягом п'яти днів подолав відстань у 47 тис. км.

Однак, головне все ж таки полягає не в технічних нововведеннях, а в самій сутності зміни інформаційно-комунікативної функції. В часи свого становлення дипломатія значною мірою керувалася хитрістю, участю в змовах, оманною. Недаремно у свій час покровителем дипломатів обрано бога Гермеса — символ “чар, шахрайства та хитрості”.

На цю сторону дипломатичної діяльності звернув увагу англійський дипломат *Г. Уотсон*, який жив ще в кінці XVI — на початку XVII сторіч [10; 187]. Його жартівлива фраза стала згодом афоризмом: “Посол є чесною людиною, яку посилають за кордон брехати в ім'я блага своєї батьківщини”. З часом омана, підкуп та інші подібні за-

*Дипломатична академія України при МЗС України:
засідання Вченої ради, відкриття художньої галереї*

соби були виключені з дипломатичної практики, що доводило її зрілість та корінним чином відрізняло класичну французьку школу дипломатії, яка почала формуватися в XVII-XVIII століттях, отримавши потім розповсюдження по всьому світу, від того, що їй передувало — італійських посольських місій XV ст. Звичайно, ті чи інші аморальні методи повністю не зникли з дипломатії назавжди, однак їх можна, скоріш за все, характеризувати як антидипломатію і ніщо більше. В сучасній дипломатії акцент стали робити не просто на відмову від омани. Подібна омана стає просто не вигідною в умовах глобалізації, взаємозалежності та постійної взаємодії (а сучасні міжнародні відносини характеризуються значною інтенсивністю взаємодії з різноманітних аспектів з використанням різноманітних каналів), оскільки вона відразу ж викликає зустрічну реакцію та призводить до дискредитації того, хто користується подібними методами.

На сьогодні інформаційно-комунікаційна функція дипломатії полягає передовсім у встановленні діалогу між різними країнами. Дипломатичний діалог передбачає, в першу чергу, визнання того факту, що в іншій стороні також є власні інтереси та цілі. Визнання цього є не лише закономірним, а й продуктивним моментом у контексті розвитку міжнародних відносин. Тому головним у комунікаційно-інформаційній функції дипломатії сьогодні є не директивне нав'язування власної точки зору, а пошук взаємоприйнятної рішення через діалог. Ідеї розвитку міждержавного діалогу знайшли своє відображення і в теоретичних дослідженнях з питань ведення перемов, де на зміну концепції жорсткого торгу, коли кожен з учасників турбується винятково про власні інтереси та подає свою позицію як вкрай непохитну, прийшла концепція спільного з партнером аналізу проблеми. І хоча обидві концепції майже ніколи не реалізуються на практиці у “чистому вигляді”, все ж таки тенденція до спільного з партнером аналізу між-

народних проблем починає переважувати. Превалювання спільного аналізу міжнародних проблем у сучасній дипломатії також сприяє її розвитку на високому та найвищому рівнях.

Наступною особливістю розвитку світу, що кардинально вплинула на дипломатію, є демократизація міжнародних відносин та активний вихід на світову арену недержавних учасників. Вказаний фактор діє практично з початку минулого сторіччя, коли 28-й президент США **В. Вільсон** (1856-1924) став ініціатором запровадження ідеї демократичної дипломатії, яка б була орієнтована на роззброєння, вільну торгівлю, лібералізм, відкритість для спільноти (необхідність реєстрації угод та їх ратифікації). Ідеї В. Вільсона отримали різноспрямовані відгуки в політичних і дипломатичних колах того часу: одні їх зустріли з захопленням, інші — скептично. До останніх належав, наприклад, все той же Г. Нікольсон. Він вважав, що для того, щоб дипломатія справді була ефективною, вона не повинна здійснюватися відкрито [8; 87]. Якщо публічно проводити перемови, то їхніх учасників, швидше за все “потягне до вікон, аніж один до одного”. Іншими словами, відкритість більше спонукає сторони до публічних дій, аніж власне до вирішення проблеми. У цьому зв'язку потрібно, скоріше за все, вимагати відкритості погоджених документів, а не самого процесу їх опрацювання та обговорення. Попри це, в другій половині ХХ ст. дипломатія все таки потрапляє під контроль суспільства, зважаючи на значні можливості засобів масової інформації, необхідність ратифікації багатьох документів, а також внаслідок того, що на міжнародну арену стали виходити не державні структури, а різні рухи — етнічні, релігійні тощо та суспільні організації й експертні кола, які зайнялись традиційними дипломатичними проблемами — пошуком згоди в конфліктних ситуаціях, наданням посередницьких послуг тощо. Такі яви-

ща, звичайно, були відомі й раніше. Однак у наш час результати їхньої діяльності отримали більш масштабний характер, внаслідок чого став формуватися так званий “*другий напрямок дипломатії*” (*Track Two Diplomacy*), відмінний від її “*першого напрямку*” — *офіційної дипломатії*. Представниками другого напрямку, головним чином, є дослідники, журналісти, дипломати у відставці. Найактивніший розвиток вказаний напрямок отримав у США, хоча й в останній час більшість європейських держав, зокрема Швеція, Норвегія, Франція, надають його розвитку доволі значної уваги.

Перші кроки на шляху формування такого типу неформальної дипломатії робляться вже і в українському суспільстві. До них варто віднести засідання громадського об'єднання “*Український форум*”, на якому розглядають гострі питання зовнішньої політики України з виходом на регіональні та глобальні безпекові проблеми. Вагомим підтвердженням започаткування нової концепції стала також діяльність фонду “Відкрий Україну” (“Open Ukraine”), який спільно з Дипломатичною академією України при МЗС України “інституціоналізував” проведення щорічних безпекових форумів тощо. Діяльність на “другому напрямку дипломатії” орієнтована головним чином на урегулювання конфліктних ситуацій. Досить часто вказаний напрямок визначають як неофіційну, неформальну взаємодію між учасниками конфлікту, метою якої є розробка стратегій, вплив на суспільну думку, а також організація людських та матеріальних ресурсів, які б могли сприяти вирішенню конфлікту. Основними завданнями вказаного напрямку є формування робочих відносин між представниками конфліктуючих сторін на особистому рівні, підвищення адекватності усвідомлення, формування уявлень про конфлікт з позиції протилежної сторони та розробка стратегій урегулювання конфлікту, але в обмеженому обсягу, тільки як можливих варіантів рішень.

Також виділяють три основні взаємопов'язані сфери діяльності в рамках “другого напрямку дипломатії”: перша сфера орієнтована на проведення неофіційних зустрічей між представниками конфліктуючих сторін, друга — на здійснення впливу на суспільну думку для того, щоб на рівні суспільної свідомості змінити образи конфліктуючих сторін, третя — на спільний економічний розвиток. Представники “другого напрямку дипломатії” підкреслюють, що на відміну від офіційної дипломатії тут виключається можливість застосування заходів впливу та директивних заходів, в тому числі й санкцій чи застосування інших заходів тиску.

Спочатку були спроби протиставити вказані два напрями дипломатії, однак потім усе частіше стали приходити до того висновку, що вони не виключають, а взаємодоповнюють один одного. Проведення неофіційних зустрічей між представниками конфліктуючих сторін не можуть розглядатися як альтернативи дипломатичним та політичним перемовинам. Скоріше за все, вони будуть підготовкою до проведення офіційних перемовин. З іншого боку, необхідно враховувати те, що орієнтація на пошук згоди на офіційному рівні полегшує проведення зустрічей в рамках другого напрямку дипломатії. У зв'язку з вищевикладеним було виділено й третій напрямок дипломатії — *багатоканальну дипломатію* (*Multi-Track Diplomacy*). Однак у цілому, проблема того, як повинні взаємодіяти офіційна та неофіційна дипломатії, та чи повинні вони взагалі взаємодіяти, залишається до останнього часу за рамками серйозного концептуального аналізу сучасної науки. Дослідження у вказаній сфері лише тільки розпочинаються.

Поряд із новими функціями, які виникли нещодавно, у дипломатії залишаються й її класичні функції та форми діяльності, на які глобалізаційні процеси та світовий розвиток наклали свій відбиток також. Одним із головних таких класичних завдань чи функцій залишається забезпечення національних інтересів, реалізація зовнішньополітичного курсу країни.

Вказане завдання дипломатія виконує з моменту створення національних держав. Сьогодні воно є не менш актуальним, аніж у минулому, про що свідчать положення ст. 4 Закону України "Про дипломатичну службу" від 20 вересня 2001 року, де вказана функція названа серед найперших та найголовніших. Дипломатія забезпечує національні інтереси та реалізацію зовнішньополітичного курсу шляхом реалізації різноманітних заходів, серед яких можна виділити діяльність глав держав та урядів, міністрів закордонних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях тощо.

У сучасному світі, в контексті все більшої його глобалізації, національним інтересам держави має відповідати розвиток її співробітництва в політичній, економічній, торговельній, науковій, культурній та інших галузях. Однак, залежно від конкретної ситуації та формулювання національних інтересів на тому чи іншому етапі розвитку країни, акцент треба робити на певному типі співробітництва. Зокрема, на нашу думку, одне з центральних місць у дипломатичній діяльності України має займати економічне співробітництво. Економічна ситуація в нашій країні сьогодні є досить складною, а тому налагодження та підтримання ефективних економічних зв'язків та контактів з іноземними державами конче потребують підтримки професійної кадрової дипломатичної служби.

Проблеми дослідження теоретичних та практичних аспектів інтенсифікації Україною діяльності в сфері економічної дипломатії нині є особливо актуальними з огляду на розвиток процесів глобалізації, яка справедливо вважається основною економічною тенденцією сучасності, та з поглибленням інтеграції українського господарства у світову економіку, яка супроводжується ростом її відкритості та одночасно посиленням вимог стосовно необхідності забезпечення національних інтересів, стійкого розвитку та економічної безпеки країни. Процеси глобалізації, які охоплюють численні сторони суспільного життя, серед яких, в першу чергу, слід виділити економічні відносини, не мають однозначного характеру. З одного боку, названі процеси вказують на нові перспективи для прискорення зростання господарства та підвищення рівня добробуту населення, в чому зацікавлені усі країни без винятку, з іншого ж — посилюють невизначеність та нестабільність у світовому господарстві, надають розвиненим країнам,

Урочисте підписання Президентом України В. Ющенком і Генеральним директором СОТ П. Ламі протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі. Женева, Швейцарія, 5 лютого 2008 року

*34-й саміт "Великої вісімки". Тояко, Японія, 7 липня 2008 року.
Зліва направо: Прем'єр-міністр Італії С. Берлусконі, Президент Росії Д. Медведєв, Канцлер Німеччини А. Меркель, Прем'єр-міністр Великої Британії Г. Браун, Прем'єр-міністр Японії Я. Фукуда, Президент США Дж. Буш, Прем'єр-міністр Канади С. Гарпер, Президент Франції Н. Саркозі, голова Єврокомісії Ж. Баррозу*

*XII саміт Україна-ЄС. Париж, Франція, 9 вересня 2008 року.
Зліва направо: комісар ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Х. Солана, Президент Франції Н. Саркозі, Президент України В. Ющенко, голова Єврокомісії Ж. Баррозу*

в першу чергу країнам-лідерам, значно більші можливості для отримання переваг, чим менше розвиненим. Це викликає необхідність не лише проведення модернізації традиційних інструментів міжнародного співробітництва, а й забезпечення активізації пошуку нових інструментів, адекватних новим викликам та умовам економічної взаємодії держав.

Міжнародні проблеми зазвичай вирішують дипломатичним шляхом, серед іншого й із допомогою **економічної дипломатії**. Засобами економічної дипломатії, як і дипломатії взагалі, є односторонні офіційні заяви та засоби впливу на партнерів, а також двосторонні, регіональні чи багатосторонні перемови та домовленості з питань розвитку господарських відносин, включно з уніфікацією правил поведінки, опрацюванням зустрічних кроків з уникнення перешкод чи створення сприятливіших умов для транснаціональної діяльності підприємств.

З розвитком глобалізації швидко зростають і масштаби міжнародних торговельно-економічних зв'язків, збільшується кількість їхніх безпосередніх учасників, оновлюються та ускладнюються форми вказаних зв'язків. В умовах стихії ринкового господарства з конкуренцією, що загострюється, як головна її рухомість на світовому ринку все частіше виникають загальні проблеми, які потребують спільного пошуку їх вирішення, а також конфлікти, які можуть бути урегульовані лише на регіональному та багатосторонньому рівнях. Спільні зусилля учасників міжнародних організацій та форумів дозволяють за допомогою економічної дипломатії знаходити компроміси між урядами в інтересах усіх чи більшості членів світового співтовариства, отримувати багатством країнам вигоду від використання міжнародних механізмів та процедур, мінімізувати можливість нанесення шкоди від зовнішньоекономічної діяльності транснаціональних корпорацій з монополізації переваг глобалізації.

Сучасна економічна дипломатія відрізняється динамізмом, наступальним характером, значною відкритістю, розширенням та ускладненням використовуваного інструментарію, багатоваріантністю та високою рухомістю просторових конфігурацій. Різноманітні рівні економічної дипломатії — багатосторонній, плюрилатеральний (регіональний, міжрегіональний, інтеграційний) та двосторонній

— всі тісно взаємодіють та доповнюють один одного, створюючи при цьому сприятливіші можливості для ефективного забезпечення національних інтересів в умовах глобалізації.

Економічна дипломатія сьогодні — це найважливіший важіль укріплення міжнародної конкурентоспроможності країни, отримання конкурентних переваг на світовому ринку. Тому в останній час найбільшого розповсюдження набули активні форми економічної дипломатії, до складу яких входять політико-дипломатична підтримка та лобіювання вітчизняного експорту, багаточисленні взаємопов'язані заходи, спрямовані на покращення умов доступу національних компаній на зарубіжні ринки (перш за все, торговельно-політичні заходи), використання багатосторонніх та регіональних організацій для просування власних інтересів, цілеспрямований вплив на партнерів із застосуванням фінансових, ресурсних та інших засобів здійснення тиску.

Підвищенню ефективності економічної дипломатії сприяє й ціла низка факторів, ключовим із яких є послідовно реалізована розвиненими та багатьма новими індустріальними країнами **політика, спрямована на укріплення національної конкурентоспроможності** та яка слугує матеріальною основою успішної економічної дипломатії. Іншими важливими факторами є **розробка загальнонаціональної зовнішньоекономічної стратегії**, особливо тоді, коли вказана стратегія поряд із головними цілями окреслює й методи їх досягнення та визначає конкретні завдання по відношенню до значимих сегментів зовнішньоекономічних відносин, окремих регіонів та ринків, передбачає дієві інструменти вирішення поставлених завдань. Великого значення набуває правильна розстановка пріоритетів економічної дипломатії, її належне фінансове, організаційне та кадрове забезпечення. Нині економічна дипломатія як одна з найголовніших функцій держави в умовах глобалізації набуває комплексного, системного характеру, спирається на тісну взаємодію широкого кола державних структур, суспільних організацій та союзів підприємств.

Особлива роль економічної дипломатії як інструменту, що дозволяє максимізувати вигоди для країни від участі в процесах глобалізації, постійне зростання уваги до вказаного виду діяльності з боку зарубіжних урядів, реальні успіхи на вказаному напрямку,

продемонстровані в останній час новими індустріальними країнами та країнами з перехідною економікою, а також завдання з модернізації та реформування українського господарства, забезпечення стійкого економічного зростання та підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності нашої держави настійливо вимагають активізації діяльності вітчизняної економічної дипломатії, посилення її ролі у просуванні національних економічних інтересів на міжнародній арені, розвитку експорту та інших форм зовнішньоекономічного співробітництва на рівноправній та максимально вигідній для України основі.

Разом з тим численні питання функціонування сучасної економічної дипломатії у зв'язку з розвитком процесів глобалізації потребують подальшого глибинного аналізу з метою забезпечення адекватного реагування на світову реальність, що динамічно змінюється. Маються на увазі, зокрема, нові тенденції в сфері багатосторонньої та плюрилатеральної дипломатії, інституції якої значно активніше модернізуються та реформуються в наш час, дозволяючи підвищити представницькість, оперативність та ефективність їхньої роботи, значна активізація інтеграційної дипломатії, якою створюються вагомі конкурентні переваги для країн-учасниць, швидке зростання кількості двосторонніх преференціальних торговельних угод, що відображає зокрема й кризові явища у функціонуванні багатосторонньої торгової системи, постійна модернізація механізмів та інструментів економічної дипломатії, її тісне переплетення з політикою сприяння експорту, залучення іноземних інвестицій та укріплення національної конкурентоспроможності. Потребує детального аналізу сучасна ситуація в сфері економічної дипломатії України з урахуванням необхідності її активнішої участі у вирішенні питань підвищення рівня конкурентоспроможності нашої держави, розвитку експорту та модернізації його структури, оптимізації форм та напрямів інтеграції України у світову економіку.

Особливого значення у цьому сенсі набуває підготовка фахівців-практиків, які володіють сучасним рівнем необхідних знань та навичок, були б здатні ефективно захищати інтереси української держави, а, за великим рахунком, усього суспільства за кордоном. Тут, на нашу думку, доречно згадати, що на базі Дипломатичної академії України

при МЗС України 7-23 квітня 2008 р. було проведено навчальний семінар з проблематики міжнародної торгівлі, фінансів та інвестицій. Цей семінар діє в рамках українсько-канадського проекту між МЗС України та Міністерством закордонних справ і міжнародної торгівлі Канади. У ньому брали участь провідні канадські експерти, представники ділових кіл Канади, а також співробітники Міністерства економіки України, слухачі Дипломатичної академії України при МЗС України, що спеціалізуються в сфері "економічної дипломатії", викладачі Українського університету фінансів і міжнародної торгівлі при Міністерстві фінансів України.

Попередній семінар аналогічного змісту для українських учасників, які представляли зазначені організації, було проведено у квітні 2007 року на базі Йоркського університету (м. Торонто, Канада). Наступний семінар заплановано провести у квітні 2009 року знову на базі Дипломатичної академії України при МЗС України.

Зважаючи на вищевикладене, хотілося б виділити низку наступних моментів, які необхідно враховувати в контексті впливу глобалізації на дипломатичну діяльність сьогодення:

державі належить, скоріше за все, пасивна роль у розвитку глобалізаційних процесів. Те, що їхні результати стали незаперечним фактом, те, що виникли глобальні ринки, світова мережа — заслуга, скоріше, не власне держав, а незалежних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Якщо б ті чи інші держави і брали участь у вказаних процесах, то передовсім такою державою були б США, які все ще залишаються найвпливовішим гравцем на міжнародній арені, а також тодішній Радянський Союз, який лише фактом свого розпаду дозволив реалізуватися глобалізації як світовому феномену, створивши глобальний майданчик для названого процесу;

глобалізація не стільки знищує незалежні держави, скільки їх мультиплікує. Скажімо, в часи, коли лише створювалась ООН, до її складу входила 51 держава. Нині їх понад 190, і кількість постійно зростає. Зараз на планеті понад 250 держав, і незабаром, на нашу думку, їх буде близько 300. У будь-якому разі це є одним із наслідків глобалізації, оскільки саме вона робить все більш умовними державні кордони та сприяє підвищенню самосвідомості в різних кутках планети;

постійно зростає кількість недержавних суб'єктів зовнішньо-

економічної та політичної діяльності, які сьогодні беруть на себе цілу низку функцій, раніше виконуваних державою. Аналіз свідчить, що економічна потужність окремих транснаціональних компаній перевищує можливості урядів навіть середньо розвинених країн. Національні міжнародні неурядові організації здійснюють не лише вплив на суспільну думку, який, до речі, постійно зростає, а й формують політику, опрацьовують закони, самостійно виконують функції соціального захисту. Мережі інколи починають домінувати над державними вертикалями; держава поступово втрачає монополію на владну функцію у зв'язку з виникненням та активним розвитком інших впливових інститутів, тих самих транснаціональних компаній та недержавних організацій. Якщо не юридично, то де-факто відбувається ерозія внутрішнього суверенітету окремих держав, що стало передумовою виникнення розмов про пост-вестфальський світ;

втрата державою монополії на владу в жодному разі не означає применшення її ролі. Функціональні держави, навіть з урахуванням глобалізаційних процесів, зберігають свої центральні позиції. Задля цього вони повинні переглянути свої позиції та "з нуля" почати їх відстоювати в рамках конкурентної боротьби з іншими суб'єктами, які претендують на владні функції. Водночас слід зазначити, що в національній незалежній державі завжди будуть переваги або ж взагалі монополія у вирішенні таких завдань як забезпечення правопорядку, обороноздатності, регулювання ринку, підтримка транспортної інфраструктури, контроль за добуванням природних ресурсів, регулювання міграції, вирішення внутрішніх етнічних проблем тощо;

зростає співробітництво країн у вирішенні наднаціональних проблем. Бажають того держави чи ні, вони все одно втягуються у їх вирішення. Ба більше, вирішення цілої низки проблем на нашій планеті є можливим чи ефективнішим не на рівні національних держав, а на рівні їхнього співробітництва та діяльності міжнародних організацій. Тут, передусім, необхідно назвати такі проблеми як зміна кліматичних умов, боротьба з розширенням озонових дірок, наступом пустель, викидами вуглекислого газу, питання екології, злочинність, епідемії, бідність, тероризм, який до речі також став глобальним в умовах глобалізації;

держави самостійно змінюються, чи повинні змінюватись, для того, щоб не втратити конкуренто-

спроможність у світі, який глобалізується. Глобалізація пред'являє підвищені вимоги до якості державного управління. Та очевидно, що наслідки глобалізації можна адаптувати лише в рамках дисципліновано вивіреної державної політики в різноманітних галузях та підвищення ефективності всієї системи управління. Критичної значимості при цьому набувають посилення фінансової, банківської систем, інформаційної відкритості, ефективне функціонування системи правосуддя, чистота уряду та відсутність корупції;

глобалізація досить неоднозначно впливає на розвиток демократичних інституцій. З одного боку, більше інформаційної прозорості, імперативи децентралізації, ринкової конкурентоспроможності. Все це прискорює розповсюдження демократичних цінностей, зважаючи на те, що кількість формально демократичних держав на планеті постійно зростає. Водночас забезпечені демократії в системі глобального управління починають зникати. Наприклад, ті ж самі впливові транснаціональні корпорації не формуються на демократичних принципах. Те саме відбувається з глобальними недержавними організаціями. А хто обирає Європейську Комісію, яка є провідним керівним органом Європейського Союзу? Наскільки можуть бути демократичними самі ці наднаціональні інституції? Насамкінець, глобалізація супроводжується накопиченням інформації про громадян, їхню поведінку, створення електронних баз даних про їхні телеметричні параметри, структуру ДНК, відбитки пальців тощо. Тим самим зростають можливості для втручання держави в приватне життя громадян, тобто виникає загроза для демократії [9];

глобалізація сприяє стиранню граней між внутрішньою та зовнішньою політикою держав та змінює зміст політики безпеки. Енергетична, науково-технічна, транспортна, соціальна, екологічна політики все більше інтернаціоналізуються. Міністерство закордонних справ уже не користується монополією на ведення власної зовнішньої політики. Це вже функція усіх без винятку міністерств. Глобалізація помітно ускладнює та змінює сутність ведення зовнішньої політики. Порівняно з минулими часами, коли світовий правопорядок визначали максимум два десятки держав, сьогодні потрібно співпрацювати з набагато більшою кількістю суб'єктів міжнародного права, кожен з яких претендує на хоча б формальну рівноправність. До діяльності власне держав додаються можливості декількох сотень міжнародних

організацій, інститутів, режимів, а також тисяч приватних, суспільних гравців різного профілю та відтінків;

значущість великих держав як постійних факторів світової політики в ході глобалізації буде зберігатися. Продовжуватиметься визначальний вплив на хід світових справ з боку таких держав та організацій як США, ЄС, Китай, Японія, Бразилія та Індія. У разі збереження певних сприятливих умов таким центром може стати й Російська Федерація. Без усяких сумнівів, усі вони претендуватимуть на світове лідерство, але при цьому й відчуватимуть нестачу інструментів та можливостей для реалізації такого лідерства. На наш погляд, світова система так і коливатиметься між спробами однополярного домінування та фактичною багатополарністю;

глобалізація сама по собі не упорядковує систему міжнародних відносин. Навпаки, вона веде до розповсюдження принципів, які взагалі то межують з анархією внаслідок усвідомлення того факту, що національні держави втрачають здатність до управління із-за активізації глобалізаційних процесів;

в останній час можна відстежити певну активізацію зусиль держав, спрямованих на створення системи глобального управління.

Сьогодні існує чотири теоретичні варіанти створення такого світового керівництва. Це, власне кажучи, кон-

цепція “Світовий уряд”, який в уяві окремих дослідників уже навіть існує. **Другий напрям — концепція реформування ООН з перетворенням Ради Безпеки ООН в квазі-уряд, а Генеральної Асамблеї — в квазі-парламент.** Такий підхід має набагато більше прибічників, але й, водночас, підлягає критиці, як звужено етатистський. Третій напрям — це **концепція політичного управління глобальним розвитком світу або ж однією надпотужною державою, скажімо США, або ж низкою країн, об’єднаних в організацію, наприклад НАТО, “Велику вісімку”** тощо. Вказана концепція вже досить активно реалізується на практиці, але все таки зустрічає значний опір тих держав, які не є членами клубу великих країн. Ну і насамкінець оптимальна, на наш погляд, система — це **концепція глобального, корпоративного управління,** яка користується найбільшою підтримкою серед теоретиків глобалізації, але все ж таки є дещо нереальною у сучасному світі, де сила та великі держави продовжують відігравати провідну роль. Тому остаточний вибір глобального управління відбудеться ще не скоро. Розрив між нагальною потребою в запровадженні управління глобальною економікою і політикою та вкрай в’ялими зусиллями держав зі створення такої узгодженої системи глобального управління поки що лише зростає. А це означає лише те, що вигадки про поступове

вимирання національних держав, навіть в ЄС, де держави-члени жертвують Брюсселю значну частину свого суверенітету, дуже перебільшені.

Підсумовуючи вищевикладене можна констатувати те, що незважаючи на збереження важливої ролі класичних форм та функцій дипломатичної діяльності, окремі відносно нові моменти в міжнародних відносинах, зокрема, поява різноманіття технічних засобів, бурхливий розвиток багатосторонньої дипломатії, дипломатії на високому та найвищому рівнях, розвиток “другого напрямку дипломатії” таки суттєво вплинули на дипломатію кінця ХХ ст. та породили немало запитань щодо функціонування традиційної дипломатії, яка реалізовувалася у переважній більшості випадків дипломатичними представництвами. Низка авторів, серед яких, наприклад, один із провідних дослідників у сфері міжнародних відносин **І. Галтунг,** стали відштовхуватись навіть від того, що майбутнє буде залежати від діяльності різноманітних асоціацій та організацій, а роль держави буде зводитись до мінімуму [11; 75]. У результаті, з новою силою постали питання про те, чи потрібна взагалі дипломатія у сучасному світі, які перспективи її подальшого розвитку?

Справді, чи можна сьогодні говорити про зникнення дипломатії та, відповідно, про зникнення професії дипломата. Відповідаючи на вказане

*Дипломатична академія України при МЗС України готує магістрів зовнішньої політики.
Випуск 2008 року*

запитання, передусім, слід визнати, що нині дипломатична діяльність стала набагато багатшою та різнобарвнішою порівняно з тією, якою вона була, наприклад, сторіччя тому назад: сучасна дипломатія містить багато нехарактерних раніше для неї сфер, таких як взаємодія з суспільством, координація зусиль з урегулювання конфліктів спільно з представниками “другого напрямку дипломатії” тощо. Форми дипломатичної діяльності продовжують ставати дедалі все різноманітнішими, не обмежуючись лише діяльністю посольств. Яскравим свідченням цього є результати діяльності науково-освітніх дипломатичних закладів та, зокрема, Дипломатичної академії України при МЗС нашої держави. Ба більше, слід очікувати, що проблема регулювання міжнародних відносин, а значить і дипломатичної діяльності лише ускладнюватиметься внаслідок ускладнення самих міжнародних відносин. І в цьому сенсі швидше потрібно вести розмову не про занепад, а про розвиток дипломатії. Однак було б неправильним обмежитися лише констатуванням власне процесу розвитку дипломатії.

На сьогодні дипломатія переживає справді глибинні зміни. Функції дипломатії, які раніше були фактично прерогативою зовнішньополітичних відомств та в основному здійснювалися посольствами, сьогодні реалізуються через багаточисленні державні та навіть недержавні канали, зокрема, через “другий напрямок дипломатії”. Чи зникла при цьому дипломатія? Звичайно ж ні, але перед нею, як ніколи гостро, постало питання необхідності забезпечення координації дій різноманітних структур та організацій. В результаті, від дипломатів усе більше вимагається вміння бути також управ-

лінцями — погоджувати роботу на зовнішньополітичному напрямку з різноманітними відомствами як своєї країни, так і країни перебування.

Сьогодні, як ніколи, є актуальним питання про “генералізацію” дипломатичної служби, особливо про “генералізацію” в процесі підготовки та підвищення кваліфікації чинних співробітників Дипломатичної служби [2; 75-81].

Інша головна проблема класичного функціонування закордонних установ пов'язана з розвитком засобів комунікації у світі. Так, колишній помічник президента США Дж. Картера з питань національної безпеки **З. Бжезинський** підкреслював, що він неодноразово був свідком того, як президент безпосередньо спілкувався по телефону з прем'єр-міністром Великобританії та канцлером ФРН [1; 143]. Зважаючи на їхню неодноразовість, про суть таких бесід деколи не ставили до відома навіть і послів.

Напевне, саме розвиток сучасних засобів зв'язку викликав найбільші сумніви в потрібності професії дипломата. Все частіше почало поставати запитання: чи означають подібні зміни те, що посол перетворюється на простого клерка? Навряд чи можна з цим погодитись, оскільки в такому разі на дипломатію покладались би винятково виконавчі завдання. Іншими словами, при такому розумінні дипломатії її завдання обмежувалося б лише реалізацією зовнішньополітичного курсу. Насправді ж дипломатія сама активно впливає на формування зовнішньої політики. Крім того, в зв'язку з розвитком засобів комунікації — телебачення, радіо, електронної пошти — підвищуються й вимоги до інформаційної роботи закордонних установ. Російський автор **М. Леонов** називає

основні вимоги, які ставляться перед інформацією, що надається закордонними установами, а саме: актуальність, достовірність та повнота. І хоча, на думку Леонова, “в умовах закордонних установ аналітична робота на цей час відіграє другорядну роль порівняно з оперативно-інформаційною роботою” [5; 235], все ж таки значущість першої і там, без усяких сумнівів, зростає порівняно з минулими часами. В іншому разі центральні зовнішньополітичні відомства стикнулись би з проблемами інформаційного перенавантаження та інформаційного “шуму”, тобто з ситуацією, коли у величезному потоці інформації було б складно виділити головне. Якщо ж вести розмову про дипломатію в цілому, то в ній, у зв'язку з ускладненням світового розвитку, швидкою його зміною, розвитком засобів комунікації тощо, все нагальнішою стає аналітична робота. Тому і при підготовці дипломатичних кадрів вказаному напрямку треба надавати особливу увагу.

На завершення слід зазначити те, що *значення дипломатії, без усяких сумнівів, зростає*. Це обумовлено передусім тим, що силові розв'язання міжнародних проблем, незважаючи на активізацію їхнього використання останнім часом, стають все небезпечнішими. Крім цього, перебудова міжнародних відносин, пов'язана з процесами глобалізації, виходом на світову арену недержавних учасників, ставить перед дипломатією завдання активного залучення в процес створення нового світового порядку. Отже, можемо безпелічно стверджувати те, що саме дипломати у наш час глобалізаційних перетворень мають стати безпосередніми менеджерами названих процесів.

Література

1. Закон України “Про дипломатичну службу” від 20 вересня 2001 року № 2728-III.
2. **Бжезинський З.** Выбор. Мировое господство, или глобальное лидерство. — М., 2004.
3. **Гуметюк Б., Щерба О.** Сучасна Дипломатична служба. — К. 2001.
4. **Іванов І.** Внешняя политика России в эпоху глобализации. Статьи и выступления. — М., 2002.
5. **Канигін Ю. М., Кушерев В. І.** Парадокси історії в контексті Біблії. — К., 2008.
6. **Лебедева М.** Политическое урегулирование конфликтов: подходы, решения, технологии. — М., 1997.
7. **Леонов Н.** Крестный путь России. — М. 2002.
8. **Лисовиц Я.** Конкурентная Россия в мире “конкурентной либерализации”. — М., 2007.
9. **Лихачов О.** Экономическая дипломатия России. Новые вызовы и возможности в условиях глобализации. — М., 2006.
10. **Никольсон Г.** Дипломатическое искусство. — М., 1962.
11. **Никонов В.** Из выступления на конференции “Глобализация, структурные изменения и роль государственных структур” — М., 2007.
12. **Тойнби А. Дж.** Постижение истории. — М., 1991.
13. **Черняк Е.** Пять столетий тайной войны. Из истории секретной дипломатии и разведки. — М., 1991.
14. Матеріали з наради послів МЗС РФ. Липень 2008 року. Международная жизнь №8-9. — М., 2008.
15. **Boutros Boutros-Ghali.** Report of the Secretary-General dated 17/06/1992 № A/47/277 - S/24111 pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992 “An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping”.
16. **Galtung J.** Transcend and Transform. — L., 2000.
17. **Berridge G.** Diplomacy. Theory and Reality. — L., 1995.
18. **White B.** Diplomacy // The Globalization of World Politics. An Introduction Relations / Ed. by I. Bailis, S. Smith. — N.Y., 1997.